

ЉИЉАНА МАТИЋ

МАРК КВАЖБЕР, ВОДИЧ КРОЗ ФРАНКОФОНИЈЕ

Белгијски песник, писац, есејиста, књижевни критичар и историчар уметности и књижевности, рођен је 1947. године у Турнеу, франкофоном граду у валонској области, која се назива и пикардијска Валонија, и у романичкој Фландрији. Турне, на латинском *Turnacum*, на пикарском *Tournai*, на валонском *Tornè*, на холандском (низоземском) *Doornik*, на застарелом немачком *Dornick*, један је од најстаријих гало-римских градова Белгије, а био је први главни град франачког краљевства. Играо је значајну историјску, привредну, верску и културолошку улогу у оквиру Грофовије Фландрије током средњег века и ренесансе. Његов звоник најстарији је у Белгији, а са катедралом посвећеном Богородици, у романичком и готском стилу, уписан је у Унескову светску баштину. Овај франкофони град дуго је играо важну улогу и у Фландријској грофовији, и у краљевству Француске, и у Низоземској, а кроз њега су пролазили и Аустријанци и Шпанци, био је *Belgica Regia*, али га је привредна пропаст након бомбардовања у Другом светском рату и демографско опадање због индустријске револуције свело на сликовит град на ободу Европе, са богатом историјском и културном прошлошћу. Када се у њему родио 1947. године, у време када је половина града била уништена током ратних година, Марк Кважбер као да је био предодређен да се посвети изучавању његове историје, да указује на уметничке и књижевне вредности које крије из далеке прошлости до наших дана, где је француски језик задржао својства која га директно повезују са латинским, старофранцуским, пикарским језицима, у сталном додиру са немачким и холандским.

Након што је завршио основну школу у својој градској четврти, Марк Кважбер наставља средњошколско образовање у Богородичи-

ном колежу, где су му строги учитељи пробудили жељу за знањем и оспособили га да изиђе из уских оквира родног краја. Религија није одиграла значајну улогу у његовом формирању, али историја свакако јесте, јер се родио, одрастао и живи у области чија прошлост, садашњост и будућност носе посебне одлике, а Белгија је нераскидиви део Западне Европе који љубоморно чува своје разлике у односу на Француску и успешно се одупире асимилацији или се уклапа у суживот са суседима Фламанцима или Немцима.

Очито је да је историја одиграла пресудну улогу. Сетимо се да су, након смрти Карла Великог, његова тројица синова распарчала велико царство. Наиме, 14. фебруара 842. Карло Ђелави и Луј Германски склопили су војни савез против свог старијег брата Лотара. Карло је добио територије данашње Француске, Луј будуће Немачке, а Лотару је остао део садашње Белгије. Када је Марк Квајбер посетио шпански манастир Јуст у Естрадаури, у коме је император Карло Пети провео последњу годину свога живота након повлачења са престола, постао је дубоко свестан нераскидиве повезаности између историје, језика, естетике, културе и књижевности и одлучио да тим истраживањима посвети свој радни век.

Марк Квајбер студирао је филозофију и књижевност на Католичком универзитету у Лувену и написао докторску тезу „Дело звано Артур Рембо”, где је на нов начин повезао филозофију и књижевност. Конзервативна камарила покушала је да га спречи да доврши писање тезе, а када у томе није успела, затворила му је врата за универзитетску каријеру у Белгији. Тако се Марк Квајбер посветио изучавању белгијске књижевности и франкофонији, односно франкофонијама, како је научно доказао да би требало звати књижевности писане на француском језику од говорника који нису Французи.

Белгија свакако представља ентитет различит од других у Европи. Револуција из 1830. створила је модерну државу. Међутим, она не одговара једначини Језик/Држава/Нација. Из те посебности родила се у само педесетак година прва франкофона књижевност свесна себе и својих одлика, која је дала ремек-дела у којима се измишљају облици проистекли из те посебне Историје. Белгијска књижевност је релативно млада и појавила се у годинама које су уследиле након битке код Ватерлоа и Бечког конгреса, а врло брло се показало да поседује велико богатство. Управо је Марк Квајбер неизоставни историчар белгијске књижевности, којој је посветио бројне есеје. Круну његовог истраживања посебности белгијске књижевности представљају три тома његовог дела *Историја, облик и смисао књижевности*, објављена код Петера Ланга.

Када се постави питање шта остаје да се научи о „белгијској књижевности”, одговор може да гласи: „Много тога. Односно, све.” Потребно је почети од саме крхкости или непостојаности тог назива, чије се порекло не може контролисати, који је мало заштићен од потреса и урушавања земље из које би требало да потиче. Када је из ровова Великог рата изишао придев *белгијски*, он за неке готово да није ни имао смисла и радило се о томе да му се нађе замена коришћењем перифраза. Питали су се да ли је њихова књижевност „франкофона” или „француска”. И где да је сместе, „у” Белгију или „из” Белгије? Трновита дебата и осетљивост коју ово питање изазива иду толико далеко да се налазе у предлогу... Једно је пак извесно: свако ко жели да разуме линије раседа, унутрашње тензије и струје енергија које су их обележиле, неће моћи да избегне посао који Марк Квајбер обавља са стрпљењем и страшћу.

Квајбер наглашава да ће посебан положај књижевног/издавачког поља, какво је поље Белгије, старе романске земље смештене на мање од три стотине километара од Париза, што, уосталом, све наводи на то да се сматра најстаријом од свих Франкофонија, омогућити да се на једном одређеном случају испита тип односа који се одигравају у француско-франкофоном простору, термин који некога мање потпуно заокупља него франкофонија. Он указује на то да се на оном простору који је данас Белгија пише на француском од раног средњег века – рачунајући ту и фламанске делове земље. Међутим, не долази у питање то да се текстови из тог доба читају очима оних који се данас баве франкофоним књижевностима, или пак да се то ради на начин Гистава Лансона. Франкофоно деловање почиње након Наполеоновог пораза код Ватерлоа. Не само стога што постепено признавање територија на којима француски постоји и развија се (али никада није једини језик) почиње јасно да се показује током два последња века, већ и стога што се то супротставља принципу који ће уобличити државе-нације: изједначавање између „националног” језика и „националне” територије. Ниједна франкофона држава није једнојезична. Позната противречност са француском идеологијом, овај „трн у оку њене јединствене замисли јесте и болан подсетник на веома споро језичко уједињење Француске које се мора хитно превазићи”. Почев од 1985. Квајбер започиње систематско деловање у корист белгијске књижевности у иностранству, залажући се за замисао франкофоније у множини. Наиме, историјски гледано, Белгија је била колонијална сила, као и Француска, или Шпанија, Португалија или Велика Британија у случају других великих језика. У неким колонијама француски је усвајан због школског система, једнаког у Француској или у Белгији, док у Африци – због великог броја

локалних језика и говора – он служи као коине, језик споразумевања. Случајеви Квебека и Швајцарске, на пример, имају своје посебности, јер тада француским језиком говоре људи којима је то матерњи језик, али они живе далеко од престонице Париза. Међутим, књижевности писане на француском језику носе историјска и културолошка обележја која варирају од земље до земље и није могуће говорити о једној књижевности писаној на кодификованом француском језику. Марк Кважбер указује на те разлике:

Налазимо се, дакле, пред необичним бројем ситуација делимично прожетим заједничким језиком, који ипак не може представљати једину одредницу за текстове, културе и понашања. Стога није могуће да било ко „овлада” целокупном скупином франкофонних књижевности и цивилизација. Покушати уједначити их неком врстом сакрализације језика не би тада било довољно и излажемо се опасности да то доведе до неке врсте трансценденталне глобализације.

Имајући стално у виду непостојање једначине Језик/Држава/Нација, он наглашава да нико тада не би био у стању да ту стварно нађе своје важне разлоге, већ би се суочио са неком врстом моноцентристичког присвајања туђих вредности, што би једино могло да доведе у сумњу реч „франкофони”. Сви други приступи јесу попречни, а не пирамидални. Све друго представља измишљање једне француско-франкофоне дијалектике.

Створена прво као придев, именица „франкофонија”, која је уследила након тога, улази у свеопшту употребу тек након афричких независности. Кважбер износи запрепашћујућу чињеницу да Андре Бији, прослављени колумниста *Књижевної Фиџароа* и члан Гонкуровог жирија, није знао за ту реч. Био је убеђен да је једна таква страхота плод стваралаштва председника неког удружења белгијских писаца француског говорног подручја који живи у фланманском делу државе. Међутим, као и термин црнаштво, та замисао појављивала се с друге стране код више угледних личности нове генерације као постколонијална метастаза. Педесетих година 20. века више угледних политичара, владара и писаца прихвата термин франкофони и франкофонија, који добијају постколонијални статус.

Године 1986, у Версају, изузетном симболичном месту француске величине, Франсоа Митеран чини пресудан преокрет у франкофоном пројекту успостављајући основе једне политичке Франкофоније, која се одржава сваке две године, а касније успоставља и генералног секретара и једну важну администрацију,

Међународну организацију франкофоније (OIF), која данас окупља 84 државе чланице или придружене земље. Та организација себи поставља и друге задатке осим оних који проистичну непосредно из културе и образовања. Њене политичке амбиције треба да представљају противтежу англосаксонској превласти – и то кроз поделу која би требало да генерише језик са магичним врлинама. Марк Квајбер тим поводом поставља логично питање: „Зар Историја и интереси немају никакву тежину?”

У вези са овом сложеном проблематиком, Квајбер објашњава значење три појма који се везују за књижевност на француском језику у Белгији: белгијанство, белгијство и белгијанизам. Израз *belgitude* (белгијанство) означава културне посебности својствене Белгији, док *belgité* (белгијство) означава осећај припадности Белгији. *Belgicisme* (белгијанизам) означава реч или израз чија је употреба својствена Белгијанцима, белгијској варијанти француског језика. Марк Квајбер као научни радник веома методично објашњава речи које за Французе већином представљају архаизме, речи које потичу од старофранцуског или пикарског говора, а чије значење други франкофони говорници најчешће не разумеју. Он с поносом истиче припадност белгијској нацији, а с историјске и културолошке тачке гледишта означава осећај припадности малом народу богате прошлости, чија књижевност открива све посебности тог ентитета. „Ми смо Белгијанци, не стидимо се тога, међутим, немојмо од тога правити националистичку суштину; наше замишљене ствари потичу управо одатле, нећемо то више ни избегавати ни порицати. Нисмо бољи од других, ми смо само други. Други који имају права на постојање, а да не поричемо оно што јесмо. Други који ће користити свој матерњи језик са слободом која приличи.” То је 1980. довело до прелепе колективне књиге *Белгија ујркос свему*, а 1982. до дела *Ознака за историју наше књижевности*.

Посвећен истраживањима посебности белгијске књижевности на француском језику кроз векове, Марк Квајбер је прочитао готово све што су написали његови сународници и допринео томе да се поново објаве дела значајних а готово заборављених хроничара и писаца. Читав свој радни век посветио је изучавању књижевности Белгије и франкофонија, историјских околности у којима су настајале и карактеристика којима се одликују. Круна његовог огромног доприноса познавању белгијске књижевности писане на француском језику представљају три тома објављена код Петера Ланга: *Историја, облик и смисао у књижевности*. *Франкофона Белгија* – том 1: *Настајање (1815/1914)*, том 2: *Појрес (1914/1944)* и том 3: *Избејавање (1945/1970)*. У првом тому он детаљно износи историјске околности и друштвене прилике које су довеле до настанка

овог доскора готово непознатог књижевног стваралаштва насталог на тлу данашње Белгије. У другом тому Кважбер обрађује три деценије највише оспораване и болне белгијске прошлости, период од почетка Великог рата до краја Другог светског рата. Ту откривамо суштински податак за разумевање стварања погледа на дотада још увек заједнички идентитет: урушавање германске илузије. Та парадигматска промена открива прави расцеп између две заједнице која је дотада имала улогу германско-латинске синтезе, коју су хранили оснивачки митови и идеализована али кохерентна визија са пикардијским појмом белгијске душе. Идеолошке трауме које је наметнуо фламански непријатељ 1914. године са *Фламанском йолийшikom*, идиомом прихваћеним из „ниског немачког и који се убудуће посматрао као замена за културу освајача, неповезану са митом о књижевној и сликовитој Фландрији која је утемељила француску говорну машту 19. века у Белгији”, како то истиче Фредерик Сенен.

Када говоримо о белгијској души и о њеном смислу за хумор, неизбежно се сусрећемо са Тилом Ојленшпигелом, који се дотада сматрао главним оличењем непокорног и слободног „малог Белгијанца”, који је неоспорно сишао са свог пиједестала да би уступио место, по питању универзалне представе, извесном бриселском мангупу (*ketje*) који носи панталоне за голф.

Треба нагласити да Марк Кважбер у више својих есеја веома радо говори о стварном фантастичном, а тај однос је час пун поштовања, а час необузвано рушилачки, према белгијским стварацима који држе до академске норме, према изворима експресионистичке драматургије, специфичностима белгијског надреализма (у сваком случају Брисела), колонијалног сећања и многих других трансверзалних тема, што сведочи о владању темом које се граничи са савршенством, када посматрамо, након основе, облик његових речи.

О томе налазимо доказа у другом тому његове горепоменуте књиге, где налазимо студије случаја. Наиме, Марк Кважбер говори о готово заборављеним писцима и делима и даје нам лекцију како треба читати текстове.

На основу свега реченог, можемо да закључимо да је белгијска књижевност, која проналази пут до читалаца нарочито у другој половини 20. века, која се предаје на универзитетима и којој се посвећују бројни научни скупови на тему франкофонија – изузетно сложена, сликовита, да понекад делује шизофрено, а пре свега да је изузетно богата и неоправдано запостављена. Марк Кважбер је посветио читав свој радни век истражујући непознато и указујући на непознате вредности белгијске књижевности писане на

француском језику. Филозоф, естетичар, аналитичар, књижевни критичар, Марк Кважбер је пре свега заљубљеник у књижевност свога завичаја. Али та љубав га не спречава да у својим приступима буде објективан и аналитичан.

Као противтежу научнику и књижевном критичару, у Марку Кважберу налазимо и веома даровитог писца, који је одао пошту родном граду у свом прозном првенцу. Љубав према родном Турнеу, према његовој историји, породицама које су обележиле његов културолошки и уметнички, као и привредни развој током 20. века Марк Кважбер исказује у свом првом роману *Велике маске*. Наслов делу је помало барокно, а очито је да личности носе маске и показују се својој околини и члановима својих породица онако како желе да буду виђене, вешто скривајући своју праву природу, осећања и политичке погледе и активности. Роман подсећа на слагалицу или на мозаик, јер се природа односа међу личностима открива постепено, како напредује истрага о породичним тајнама двоје љубавника чије су успомене испреpletене.

У роману пратимо везу Пола де Кормуаа и Сузане Андрије, који покушавају да открију повезаност између Полове мајке Елизабете де Отвил и његовог стрица, чувеног сликара Ернеста. Све тајне зна Милена Лилијенфелд, Јеврејка мађарског порекла рођена у Румунији, коју су комунисти спасли од нациста, због чега она постаје њихов шпијун. Сузанин отац, Елизе, упознао је Милену у Букурешту на скупу Европских омладинаца и помогао јој је да оде из земље у доба пре Чаушескуа, када шпијунка Јеврејка није више била сигурна. Иако Елизе и она постају љубавници, Милена се по партијском задатку удаје за доктора Жана Лавиња, деголисту и Елзеовог пријатеља.

У типично француском маниру, личности воле из страсти, а жене се и удају из интереса. Милена је била у браку, али је остала у љубавној вези са Елизеом, чак је постала и љубавница сликара Ернеста, који је био ожењен Јеврејком, која је полудела када је сазнала за понижење своје мајке у Бечу под нацистичком окупацијом. Након убиства њеног супруга због хуманитарног ангажовања у Конгу и открића како су Белгијанци уз Мобутуову помоћ украли традиционалне маске, Милена се сели у Швајцарску и наставља са својим шпијунским радом, као и са везама са Елизеом и са Ернестом. Док су је са Елизеом везивала нежна осећања, са Ернестом је делила страст.

С друге стране, Полова мајка Елизабета страсно је волела Ернеста, али је њихова веза остала платонска јер је Францускиња из племићке породице била силована током Другог светског рата и грозила се телесног контакта.

Ернест, припадник Покрета отпора, на својим сликама је исказивао истину о патњама Јевреја и отровао се када је завршио свој последњи циклус сликом патњи бечких Јевреја. Милена је била са њим и држала га за руку.

Сузана је део истине сазнала од Милене и своје пријатељице Фани, као и од оца, који јој коначно све признаје, те спаљује писма и доказе о својим активностима и умире у својој кући у Француској.

Пол сахрањује мајку са брошем који јој је поклонио Ернест, да би касније открио да Милена има исти, али са детаљима у обрнутом смеру. Символично, ти брошеви повезују различита места две жене у уметниковом животу, а обе су изузетно цениле његова платна и чак су му биле музе.

Марк Кважбер суверено влада техником писања и његов роман одликује се изванредним стилем писања, као и одличним познавањем историје, музике и сликарства. Мајстор је заплета, јер наговештавањем могуће истине подстиче читаоца да са њим трага за историјском истином. Пол и Сузана наизменично откривају тајне својих патрицијских и добростојећих породица. Радња се одвија у Белгији, Француској, Швајцарској, Румунији и Мађарској, а важни догађаји везују се за Конго/Заир и за Јужну Америку.

У роману има сцена силовања, самоубистава, убистава, смрти, крађа уметничких дела, политичких сплетки и историјских догађаја, а личности, учесници у тим догађајима, скидају своје маске, док на крају не остану огољене пред собом и пред читаоцима.

У свом писању Марк Кважбер показује завидно познавање књижевности и уметности, а радњу оживљава коришћењем СМС порука, мејлова, телефонских позива. Дијалози су живи, а монолози филозофски и поетични.

Због чињенице да се у роману говори о истинитим историјским догађајима и о личностима које су деловањем и стваралаштвом обележиле епоху у којој су живеле, ради лакшег сналажења на крају књиге се налазе портрети свих личности и детаљна објашњења њихових родбинских односа.

Када се на крају сложе све коцкице мозаика, пред читаоцем се појављује широка слика догађаја који су обележили 20. век. Иако су личности већином везане за Турне, због својих интелектуалних вредности и уметничких активности оне носе печат свевремености и опште људскости. У свакој породици постоје мрачне тајне које би могле бити својствене човеку уопште и зато роман Марка Кважбера има посебну вредност. Њиме писац прави омаж свом родном граду Турнеу, али у исто време показује своју огромну ерудицију у области историје, уметности, естетике и књижевности.

Овим романом Марк Кважбер као да је ставио тачку на свој прегалачки рад у служби белгијске књижевности и франкофоних књижевности уопште. Наиме, као млад човек ушао је у књижевност збиркама поезије, а за своје поетско стваралаштво добио је Награду „Луцијан Блага”. Након стицања доктората из филозофије и књижевности организовао је сликарске изложбе у Турнеу, Паризу и другим градовима. Као зрео научни радник, есејиста и књижевни критичар посветио се изучавању историје и естетике, а посебно га је занимао однос новог приступа текстовима писаним на француском језику, односно бавио се проблематиком, местом и значајем француског језика у свету, његовим утицајем на живот и стваралаштво колонизатора и колонизованих. Био је међу првима који је прихватио и користио израз франкофони, франкофонија, односно франкофоније. Популарисао је белгијску књижевност, указујући на њене специфичности и доказујући да се не ради о књижевности на француском језику у Белгији, већ о самосвојној белгијској књижевности, која носи печат властите историје, културе и обичаја. За свој рад на пољу ширења франкофоних књижевности као равноправних предмета на бројним универзитетима Марк Кважбер је одликован чином официра Академских палми, који се додељује универзитетским професорима за њихов просветни и научни допринос познавању дела писаних на француском језику. Посебан допринос дао је упознавању уметности и књижевности Конга/Заира. Најзад, као и већина савремених белгијских писаца, у роману говори о присуству Јевреја у његовој земљи.

Све научне теме којима је Марк Кважбер посветио деценије свог преданог истраживања нашле су места у његовом роману *Велике маске*. Овога пута виђење историје, уметности и књижевности писаних на француском језику, односно франкофоних књижевности, како сада гласи прихваћени назив, нашло је свој уметнички израз из пера даровитог писца.

Тиме је Марк Кважбер затворио круг: рођен у историјском гало-римском граду, одрастао међу средњовековним романичким и готским грађевинама, добар познавалац фресака и сликарских дела, постао је значајан представник најстарије франкофоније и научник у служби ширења франкофоних књижевности, не робујући устаљеним схемама и отворен за нове приступе. Слободно се може рећи да је Марк Кважбер један од најбољих познавалаца франкофонија и да је дао значајан допринос белгијској књижевности, како научним делима, тако и на плану уметничког стваралаштва. Задовољство је имати таквог водича кроз франкофоније.